

Η Ντοβίλ του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου - Η επαγγελία μιας παθητικής και άνισης Ευρωζώνης*

του Ευάγγελου Βενιζέλου

Καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου Νομικής Σχολής ΑΠΘ,
τ. Αντιπρόεδρου της Κυβέρνησης

1. Η απόφαση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου (BVerfG/ΓΟΣΔ) της 5ης Μαΐου 2020 δεν ήρθε ως κεραυνός εν αιθρία. Όποιος διαβάσει τώρα (παρατίθενται στη σκέψη 80) τα προδικαστικά ερωτήματα που είχε απευθύνει το ΓΟΣΔ στις 18 Ιουλίου 2017 στο Δικαστήριο της ΕΕ (ΔΕΕ), επί των οποίων αυτό απάντησε με την απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2018, στην υπόθεση Weiss (Weiss and Others C-493/17, EU:C: 2018: 100, τα κυρία σημεία παρατίθενται στη σκέψη 81), μπορεί να βρει να υπονοούνται, να υφέρπουν ή να συμπυκνώνονται όλα τα κρίσιμα επιχειρήματα της τελευταίας απόφασης του ΓΟΣΔ.

Ίσως, το ΔΕΕ δεν αντελήφθη πλήρως πόσο αρνητικό και ενοχλημένο ήταν το ΓΟΣΔ με τα προγράμματα ποσοτικής χαλάρωσης. Ίσως υπερεκτίμησε το γεγονός ότι στην πρώτη υπόθεση Gauweiler, για το πρόγραμμα ΟΜΤ, το ΓΟΣΔ αποδέχθηκε και σεβάστηκε την απάντηση του ΔΕΕ στα προδικαστικά του ερωτήματα. Ίσως το ΔΕΕ υποτίμησε τις συνεχείς υπομνήσεις του ΓΟΣΔ ότι διατηρεί τη δυνατότητα να ασκήσει τον περιβόητο έλεγχο *ultra vires*, να διαπιστώσει ότι κάποιος θεσμός ή όργανο της ΕΕ υπερέβη τη δοτή αρμοδιότητα και την εντολή του.

Το πραγματικό αντικείμενο της απόφασης του ΓΟΣΔ είναι η οικονομική διακυβέρνηση της Ευρωζώνης ή μάλλον το μεγάλο στοίχημα της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και μάλιστα εν μέσω πανδημίας. Αυτά όλα ενδιαφέρουν ιδιαίτερω την Ελλάδα, η οποία έχει λειτουργήσει ως μοχλός πίεσης και ως εργαστήριο προκειμένου να φτάσουμε στους νέους

θεσμούς οικονομικής διακυβέρνησης αλλά και στην ποσοτική χαλάρωση.

2. Το ΓΟΣΔ δεν αμφισβητεί γενικά ούτε την υπεροχή του δικαίου της ΕΕ ούτε την αρμοδιότητα του ΔΕΕ να προβαίνει σε ενιαία και ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ. Αμφισβητεί το όριο μέχρι του οποίου εκτείνεται η αρμοδιότητα της ΕΕ και πιο συγκεκριμένα της ΕΚΤ και του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών (Ευρωσυστήματος), επί του πεδίου της νομισματικής πολιτικής. Επί του πεδίου της αρμοδιότητας της Ένωσης, η υπεροχή του δικαίου της ΕΕ και η δεσμευτικότητα των αποφάσεων του ΔΕΕ είναι αναμφισβήτητη ακόμη και για το ΓΟΣΔ. Αυτό αφορά και το πρωτογενές και το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο. Πέραν, όμως, του πεδίου της δοτής αρμοδιότητας της ΕΕ, λέει το ΓΟΣΔ, δεν ισχύει το δίκαιο της ΕΕ, γιατί οι σχετικοί κανόνες έχουν θεσπιστεί και οι σχετικές πράξεις έχουν εκδοθεί καθ' υπέρβαση εξουσίας (*ultra vires*). Άρα, όταν η ΕΕ κινείται *ultra vires* δεν υπάρχει έγκυρο δίκαιο της ΕΕ, δεν υπάρχουν έγκυρες πράξεις των ενωσιακών θεσμών και οργάνων, ούτε υπεροχή του δικαίου της ΕΕ, ούτε υποχρέωση συμμόρφωσης στις αποφάσεις του ΔΕΕ. Κατά το ΓΟΣΔ, ο έλεγχος *ultra vires* είναι έλεγχος κατανομής αρμοδιοτήτων. Είναι έλεγχος οριοθέτησης των πεδίων αφενός μεν της Ένωσης, αφετέρου δε των κρατών μελών επί τη βάση της αρχής των δοτών αρμοδιοτήτων της ΕΕ. Όπως λέει το ΓΟΣΔ πανηγυρικά, τα κράτη μέλη είναι οι «κύριοι των συνθηκών» (*masters of treaties*). Αυτά καθορίζουν ποιο είναι το πεδίο του πρωτογενούς και κατ' ακολουθία και του παράγωγου δικαίου της Ένωσης.

3. Ο έλεγχος *ultra vires*, όπως τον αντιλαμβάνεται το ΓΟΣΔ (ιδίως σκέψεις 112, 118, 142, 156), είναι, από την άλλη του όψη, έλεγχος σεβασμού του πυρήνα της συνταγματικής ταυτότητας του κάθε κράτους μέλους. Κατά τη λογική του ΓΟΣΔ, όταν παραβιάζεται η αρμοδιότητα του κράτους μέλους, παραβιάζονται η κυριαρ-

(*) Η αγγλική εκδοχή του κειμένου έχει δημοσιευθεί υπό τον τίτλο «Passive and Unequal: The Karlsruhe Vision for the Eurozone» στο *Verfassungsblog*: Venizelos, Evangelos: Passive and Unequal: The Karlsruhe Vision for the Eurozone, *VerfBlog*, 2020/5/27, <https://verfassungsblog.de/passive-and-unequal-the-karlsruhe-vision-for-the-eurozone/>, DOI: <https://doi.org/10.17176/20200528-013331-0>.

χία του και όλες σχεδόν οι θεμελιώδεις συνταγματικές του αρχές και εγγυήσεις: το ουσιαστικό περιεχόμενο του εκλογικού δικαιώματος και του δικαιώματος πολιτικής συμμετοχής των πολιτών, η δημοκρατική αρχή, η κοινοβουλευτική αρχή, η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, οι δημοσιονομικές αρμοδιότητες της Βουλής.

4. Ο συλλογισμός του ΓΟΣΔ επιχειρεί να φανεί απλός: Η αρχή της αναλογικότητας (σκέψεις 124 - 157), μαζί με την αρχή της επικουρικότητας, είναι, σύμφωνα με το άρθρο 5 ΣΕΕ, το κριτήριο οριοθέτησης αφενός μεν της αρμοδιότητας των κρατών μελών, αφετέρου δε της αρμοδιότητας της Ένωσης. Οι αρμοδιότητες της Ένωσης, των θεσμών και των οργάνων της, πρέπει να ασκούνται εφόσον και καθόσον είναι πρόσφορες και αναγκαίες. Όταν δεν τηρείται το όριο της αρχής της αναλογικότητας, η ενωσιακή αρμοδιότητα ασκείται καθ' υπέρβαση εξουσίας, *ultra vires*. Ο έλεγχος *ultra vires* ασκείται –όπως είδαμε μόλις παραπάνω (υπό 2)– επί τη βάση της αρχής των δοτών (από τα κράτη μέλη προς την ΕΕ) αρμοδιοτήτων (σκέψη 158) που προβλέπεται ρητά στο άρθρο 5 ΣΕΕ και εισάγει (κατά τη λογική του ΓΟΣΔ) ένα τεκμήριο αρμοδιότητας υπέρ των κρατών μελών. Ο έλεγχος τυχόν *ultra vires* διασφαλίζει –κατά την ίδια λογική– την ισότητα των κρατών μελών και τον σεβασμό της εθνικής ταυτότητάς τους που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, όπως πανηγυρικά προβλέπει το άρθρο 4 ΣΕΕ.

Ποιος, λοιπόν, έχει συντελέσει, στην προκειμένη περίπτωση, την υπέρβαση εξουσίας, σύμφωνα με τη λογική του ΓΟΣΔ; Έχουμε, λέει το ΓΟΣΔ, διπλό *ultra vires*. Έχουμε *ultra vires* δια πράξεων και *ultra vires* δια παραλείψεων. *Ultra vires* επειδή υπάρχει ακτιβισμός και *ultra vires* επειδή υπάρχει αδράνεια. Η ΕΚΤ, για την ακρίβεια το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (Ευρωσύστημα) λόγω των «επιθετικών» πρωτοβουλιών του στο πεδίο της νομισματικής πολιτικής που εισχωρούν στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής κινείται *ultra vires*. Το ΔΕΕ επειδή αρκείται σε οριακό δικαστικό έλεγχο των πράξεων αυτών της ΕΚΤ και του Ευρωσυστήματος, εκπίπτει μεθοδολογικά και κινείται *ultra vires* δια παραλείψεως.

5. Το παράδοξο είναι ότι, στο όνομα της ισότητας των κρατών μελών, επέρχεται πλήγμα στη θεσμική ισότητα μεταξύ των κρατών μελών γιατί την υπέρβαση δικαιοδοσίας της ΕΕ, και πιο συγκεκριμένα της ΕΚΤ/ΕΣΚΤ και του ΔΕΕ, τη διαπιστώνει το ένα από τα 27 εθνικά συνταγματικά ή ανώτατα δικαστήρια, ενώ τα υπόλοιπα μπορεί να έχουν τελείως διαφορετική

άποψη. Εφόσον μάλιστα τίθεται από το ΓΟΣΔ ζήτημα παραβίασης των ιδρυτικών συνθηκών, της ΣΕΕ και της ΣΛΕΕ, και διαπιστώνεται ότι βρισκόμαστε πέραν του πεδίου της έννομης τάξης της ΕΕ, τίθεται ζήτημα διεθνούς δικαίου που μπορεί να επιλυθεί μόνο από όλα τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών. Πάντως, δεν μπορεί να επιλυθεί μονομερώς, με επίκληση του εσωτερικού δικαίου και του εθνικού Συντάγματος, από το εθνικό συνταγματικό δικαστήριο ενός υψηλού συμβαλλόμενου μέρους. Άλλωστε, αυτό το κράτος μέλος δεν εκπροσωπείται διεθνώς από το εθνικό συνταγματικό δικαστήριο, αλλά από τα όργανα της εκτελεστικής του εξουσίας που έχουν την αρμοδιότητα διεθνούς εκπροσώπησης της χώρας.

6. Ίσως για τον λόγο αυτό (υπό 5) το ΓΟΣΔ, συμπλέκει τον έλεγχο *ultra vires*, που, κατά τη γνώμη μου, εξελίσσεται στο πεδίο του διεθνούς δικαίου και όχι του εθνικού Συντάγματος ή της ενωσιακής έννομης τάξης, με τον έλεγχο σεβασμού της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας (σκέψεις 98 - 105), σύμφωνα με την πρόβλεψη και συνεπώς κατ' εφαρμογή του άρθρου 4 ΣΕΕ, άρα στο πεδίο της έννομης τάξης της ΕΕ. Όμως, κατά τη γνώμη μου, η εθνική συνταγματική ταυτότητα πρέπει να αναφέρεται σε κάποια εθνική θεσμική ιδιοσυστασία, πρέπει να είναι παράμετρος της εθνικής ταυτότητας. Η οριοθέτηση μεταξύ νομισματικής πολιτικής που ασκείται από την ΕΚΤ/ΕΣΚΤ και οικονομικής πολιτικής που ασκείται από τα κράτη μέλη αφορά εξίσου όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ.

Θα ήταν παρακινδυνευμένο και επισφαλές για τα δημοκρατικά και δικαιοκρατικά θεμέλια της ΕΕ και για την ισότητα των κρατών μελών να γίνει αποδεκτή η θέση ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις ευαισθησίας μεταξύ των κρατών μελών στα θέματα της δημοκρατικής αρχής, της λαϊκής κυριαρχίας, της αρμοδιότητας των κοινοβουλίων επί των κρατικών προϋπολογισμών που είναι μια από τις ιστορικά εμβληματικές αρμοδιότητες του Κοινοβουλίου. Όλα αυτά είναι κοινά στοιχεία, δεν είναι μία γερμανική συνταγματική ιδιοσυστασία, όπως η συνταγματική ρύθμιση των σχέσεων κράτους και θρησκευτικών οντοτήτων ή η συνταγματική προστασία της παραγραφής ως θεσμού του ουσιαστικού Ποινικού Δικαίου, για να αναφερθώ σε δυο γνωστά παραδείγματα από τη σχετική νομολογία. Από την άλλη πλευρά, η επίκληση της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας δεν μπορεί να δικαιολογήσει αποκλίσεις από τις αξίες της ΕΕ που είναι κοινές στα κράτη μέλη και απορρέουν εν πολλοίς από τις κοινές συνταγματικές τους παραδό-

σεις και τα κύματα του ευρωπαϊκού συνταγματισμού που δια των εθνικών συνταγμάτων κατέστησαν θεμελιώδες στοιχείο της ενωσιακής έννομης τάξης και του νομικού πολιτισμού που αυτή απηχεί. Η πρακτική της συγγκρίσης και της πολωνικής κυβέρνησης ως προς τη συγκρότηση και λειτουργία των δικαστηρίων και η αντίληψη που η πρακτική αυτή απηχεί ως προς την ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης, δεν μπορεί συνεπώς να θεωρηθεί στοιχείο μιας δήθεν εθνικής συνταγματικής ταυτότητας που διαφοροποιείται από την κρατούσα στην ΕΕ αλλά και στη νομολογία του ΕΔΔΑ αντίληψη. Άλλωστε, τα εθνικά δικαστήρια, όπως έχει τονίσει η νομολογία του ΔΕΕ, είναι εντεταγμένα και στο δικαστικό σύστημα της ενωσιακής έννομης τάξης, όποτε η ανεξαρτησία τους προστατεύεται και στο πεδίο εφαρμογής της ΣΕΕ, της ΣΛΕΕ και του ΧΟΔ.

7. Υπάρχει και ένα άλλο θέμα γενικής θεωρίας του συνταγματικού δικαίου και θεμελιωδών αρχών του δικαίου της ΕΕ που προκύπτει από την απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου: Παράδοση συνταγματική, κοινή στα κράτη μέλη, άρα θεμελιώδης αρχή του δικαίου της Ένωσης (άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ), λέει το ΓΟΣΔ (ιδίως σκέψη 142), είναι ο δικαστικός έλεγχος επί των πράξεων που αποτελούν αρμοδιότητα της Ένωσης και μάλιστα αποκλειστική, όπως είναι η νομισματική πολιτική, να ασκείται καθ' όλο το βάθος και το πλάτος από το αρμόδιο δικαστήριο που είναι το ΔΕΕ. Ιδίως όταν το αρμόδιο όργανο, όπως η ΕΚΤ, είναι ανεξάρτητο και στερείται δημοκρατικής νομιμοποίησης. Εάν ο δικαστικός έλεγχος που ασκεί το ΔΕΕ είναι οριακός, δηλαδή ασκείται μόνον εάν υπάρχει προφανής παραβίαση του ενωσιακού κανόνα, τότε, κατά το ΓΟΣΔ, παραβιάζεται μια γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης που απορρέει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών που είναι τα εθνικά δικαστήρια να ασκούν, επί πράξεων ανεξάρτητων οργάνων όπως οι κεντρικές τράπεζες, εντατικό δικαστικό έλεγχο.

Άρα, το ΓΟΣΔ αναγορεύει τον δικαστικό ακτιβισμό στα πιο περίπλοκα τεχνικά θέματα νομισματικής πολιτικής, σε γενική αρχή του ευρωπαϊκού δικαίου η οποία απορρέει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις. Αν, όμως, υπάρχει μια κοινή παράδοση, αυτή είναι ο δικαστικός αυτοπεριορισμός κατά τον έλεγχο τεχνικών κρίσεων, συμπεριλαμβανομένων των αποφάσεων νομισματικής πολιτικής όπου αυτή ασκείται ακόμη σε εθνικό επίπεδο.

Κατά το ΓΟΣΔ, όταν το ΔΕΕ δεν εφαρμόζει τη μεθοδολογική αντίληψη του γερμανικού Συνταγματικού Δι-

καστηρίου, εκπίπτει, δεν ενεργεί ως όργανο της Ένωσης, άρα κινείται *ultra vires*. Για αυτό η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση Weiss καταγγέλλεται ως ακατανόητη και μη ορθολογική και δεν εφαρμόζεται.

8. Προκειμένου το ΓΟΣΔ να οικοδομήσει τα επιχειρήματά του, ανάγεται σε ένα επίμονο και κομβικό θέμα. Την οριοθέτηση μεταξύ νομισματικής και οικονομικής πολιτικής (ιδίως σκέψεις 165, 168). Η νομισματική πολιτική ανήκει στην ΕΚΤ, είναι αρμοδιότητα της Ένωσης και μάλιστα αποκλειστική για τις χώρες της ευρωζώνης. Η οικονομική πολιτική παραμένει στα κράτη μέλη άρα και η δημοσιονομική πολιτική και η φορολογική πολιτική, ενώ στην Ένωση ανατίθεται μόνο ο συντονισμός των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών. Αλλά εδώ δεν μιλάμε για πράξη συντονισμού. Μιλάμε για την οικονομική πολιτική των κρατών μελών καθαυτή στον πυρήνα της.

Όλα αυτά ξεκινούν βεβαίως από το γεγονός ότι έχουμε Νομισματική Ένωση χωρίς να έχουμε Οικονομική Ένωση. Αυτό δημιουργεί μία αέναη τριβή σε σχέση με την κατανομή των αρμοδιοτήτων, διότι η νομισματική πολιτική που είναι βασικό εργαλείο της οικονομικής πολιτικής ασκείται από την ΕΚΤ, ενώ η οικονομική πολιτική, χωρίς το εργαλείο της νομισματικής πολιτικής, αλλά με τα εναπομείναντα εργαλεία, όπως η δημοσιονομική πολιτική, ασκείται από τα κράτη μέλη τα οποία διεκδικούν επίσης την εναπομείνασα κυριαρχία τους. Η δε νομισματική πολιτική ασκείται σε ενωσιακό επίπεδο παρά τις μεγάλες οικονομικές και δημοσιονομικές ανισότητες μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωζώνης.

9. Ας πάμε, λοιπόν, στην ουσία. Μπορείς να διακριθεί με σαφήνεια η οικονομική από τη νομισματική πολιτική; Η νομολογία του ΔΕΕ στην καμπύλη που έχει διαγράψει από την απόφαση Pringle μέχρι την απόφαση Weiss λέει ουσιαστικά ότι εν πολλοίς δεν μπορεί. Δεν υπάρχει νομισματική πολιτική η οποία να μην έχει οικονομικές επιπτώσεις και το αντίστροφο. Υπάρχει, όμως, ένα εμφανές κέντρο βάρους. Αντιθέτως, κατά το ΓΟΣΔ (ιδίως σκέψη 139), είναι άλλο να υπάρχουν παρεμπόπτουσες οικονομικές επιπτώσεις της νομισματικής πολιτικής και άλλο η νομισματική πολιτική (όπως συμβαίνει με το PSPP) να θέτει κεντρικούς στόχους οικονομικής πολιτικής με επιπτώσεις οι οποίες αφορούν αλυσίδα θεμάτων, όπως είναι τα επιτόκια, οι αξίες των μετοχών, οι αξίες των ακινήτων, οι αποδόσεις των καταθέσεων, η ευστάθεια των εμπορικών τραπεζών, η ευστάθεια των κεντρικών τραπεζών, οι όροι χρηματοδότησης των κρατών μελών, η δυνατότητα χρηματοδό-

τησης με χαμηλά επιτόκια μη βιώσιμων επιχειρήσεων. Ας θυμηθούμε την εξέλιξη:

Το ΔΕΕ έκρινε, στην υπόθεση Pringle, ότι αναθεώρηση του άρθρου 136 ΣΛΕΕ προκειμένου να ιδρυθεί ο ESM μπορεί να γίνει με τη σύντομη διαδικασία του άρθρου 48 ΣΕΕ, γιατί αυτό ανήκει στο τρίτο μέρος της ΣΛΕΕ, αφορά δηλαδή την οικονομική πολιτική και όχι τη νομισματική.

Στην Gauweiler I, που αφορούσε το ερώτημα αν η οργάνωση του προγράμματος OMT εμπίπτει στην οικονομική πολιτική ή στη νομισματική πολιτική όποτε και είναι αρμοδιότητα του ευρωσυστήματος, το ΔΕΕ έκρινε ότι όλες οι σχετικές πράξεις ανήκουν στο πεδίο της νομισματικής πολιτικής.

Θεωρώ ότι η υπολανθάνουσα αλλά ιθύνουσα σκέψη του ΓΟΣΔ στην απόφαση της 5.5.2020 είναι η εξής: Το ΔΕΕ έκρινε το 2012 στην Pringle I ότι κινούμαστε στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής, έκρινε το 2015 στη Gauweiler I ότι κινούμαστε στο πεδίο της νομισματικής πολιτικής, ήρθε τώρα η ώρα το ΓΟΣΔ να διατυπώσει τη δική του κρίση περί του πεδίου, περί του τι συνιστά νομισματική και τι οικονομική πολιτική. Προσφεύγει για το σκοπό αυτό στην αρχή της αναλογικότητας που διέπει την άσκηση των δοτών αρμοδιοτήτων της ΕΕ. Η αρχή της αναλογικότητας επιβάλλει –κατά το ΓΟΣΔ– στην ΕΚΤ να αιτιολογήσει επακριβώς και αναλυτικά τι είναι οικονομική πολιτική και τι είναι νομισματική πολιτική και γιατί το βάρος των πράξεων της για την ποσοτική χαλάρωση εμπίπτει στη νομισματική πολιτική και, άρα, έχει αρμοδιότητα. Οφείλει δε η ΕΚΤ –λέει το ΓΟΣΔ– να οριοθετεί τις παρεμβάσεις νομισματικής πολιτικής, εφόσον αυτές επηρεάζουν καθοριστικά και ευρύτερα την οικονομική πολιτική. Πότε συμβαίνει αυτό; Αυτό συμβαίνει εν δυνάμει. Κατά το ΓΟΣΔ, μπορεί το πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης στην αρχική του φάση, το 2015, να μη δημιουργούσε προβλήματα, αλλά μετά από τρία, τέσσερα, πέντε χρόνια στην πραγματικότητα, όταν έχει ξεπεράσει τα 2 τρισ. ευρώ όγκο αγορών και οδεύει στα 2,5 τρισ., έχει επηρεάσει τα πάντα στο πεδίο της οικονομίας. Δεν επιδιώκει απλώς πληθωρισμό κάτω από το 2%, αλλά κοντά σε αυτό, σύμφωνα με τον βασικό καταστατικό σκοπό της ΕΚΤ. Επηρεάζει το σύνολο της οικονομικής πολιτικής στην Ευρωζώνη και τα κράτη μέλη της

10. Αυτή είναι, κατά τη δική μου ανάγνωση της απόφασης, η θέση του ΓΟΣΔ. Επειδή έχω ζηήσει τα θέματα αυτά μία πολύ δύσκολη περίοδο ως υπουργός Οικονομικών, δεν έχω καμία αμφιβολία ότι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα έκανε και κάνει αυτό που πρέπει για

να υποστηριχθεί η ευρωπαϊκή οικονομία. Δεν πρόκειται για μια προσωπική αίσθηση ή εμπειρία, αλλά για ένα πραγματολογικό στοιχείο. Η ΕΚΤ δεν κάνει τίποτε άλλο από αυτό που κάνουν όλες οι κεντρικές τράπεζες, ανταγωνιστικών προς την ΕΕ, μεγάλων οικονομιών, όπως η Fed. Μόνον που, δυστυχώς, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επιβάλει στον εαυτό της μη ορθολογικούς θεσμικούς διακανονισμούς που οδηγούν σε μια απόφαση όπως αυτή του ΓΟΣΔ.

11. Το ΓΟΣΔ εκδίκασε συνταγματική προσφυγή πολιτών οι οποίοι θεωρούν ότι παραβιάστηκε θεμελιώδες δικαίωμά τους. Ποιο θεμελιώδες δικαίωμα; Το εκλογικό τους δικαίωμα, μέσω του οποίου διασφαλίζεται η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η δημοκρατική αρχή, η κοινοβουλευτική αρχή, η αρμοδιότητα της ομοσπονδιακής Βουλής, η αρμοδιότητα της ομοσπονδιακής κυβέρνησης (σκέψεις 98 – 105). Το ΓΟΣΔ έκρινε ότι οι πράξεις της ΕΚΤ που είναι θεσμός της ενωσιακής έννομης τάξης δεν προσβάλλονται παραδεκτώς ενώπιον του. Έκρινε ότι ούτε οι πράξεις της Bundesbank προσβάλλονται παραδεκτώς ενώπιον του, σύμφωνα με τους δικονομικούς κανόνες που το διέπουν (ιδίως σκέψεις 92 – 97). Όμως, δύο συνταγματικά όργανα, δηλαδή η ομοσπονδιακή Κυβέρνηση και η ομοσπονδιακή Βουλή έχουν παραλείψει να ανακόψουν τις πράξεις του Ευρωσυστήματος που οδήγησαν στη διόγκωση του προγράμματος ποσοτικής χαλάρωσης (σκέψεις 106 – 123, ιδίως 119).

Για τον λόγο αυτό, το ΓΟΣΔ, με το διατακτικό της απόφασής του, ζητά από την ομοσπονδιακή Κυβέρνηση και την ομοσπονδιακή Βουλή (ιδίως σκέψη 232) να ενεργήσουν πολιτικά και νομικά ώστε η ΕΚΤ/ΕΣΚΤ να συμμορφωθεί προς την απόφαση. Ενώπιον του ΓΟΣΔ υπόλογα είναι τα γερμανικά συνταγματικά και γενικότερα κρατικά όργανα και όχι οι ενωσιακού θεσμικοί και όργανα. Επιπλέον, κατά το διατακτικό της απόφασης (σκέψεις 234 – 235), η Bundesbank πρέπει να περιμένει τρεις μήνες την πρόσθετη τεκμηρίωση εκ μέρους της ΕΚΤ/ΕΣΚΤ ότι το PSPP σέβεται την αρχή της αναλογικότητας, αλλά η Bundesbank ήδη από τώρα οφείλει να οργανώσει, σε συνεννόηση με την ΕΚΤ, στρατηγική εξόδου από το πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης. Όλα δε αυτά στις 5.5.2020, ενώ είναι γνωστό ότι ξεκινά η «πανδημική» ποσοτική χαλάρωση, το Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP).

12. Ποιος, όμως, θα κρίνει, αν μέσα στη μεταβατική περίοδο των τριών μηνών η ΕΚΤ/ΕΣΚΤ ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις του ΓΟΣΔ για συμπληρωματική τεκμηρίωση και αιτιολογία με βάση τα κριτήρια της αρχής της αναλογικότητας; Η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση και

η Ομοσπονδιακή Βουλή; Η Bundesbank; Το ΔΕΕ; Το ίδιο το ΓΟΣΔ με μια νέα συνταγματική προσφυγή; Νέα συνταγματική προσφυγή θα ασκηθεί πιθανώς για το πανδημικό πρόγραμμα, το PEPP.

Στο μεταξύ, όπως σημειώθηκε, η Bundesbank, σε συνεννόηση με την ΕΚΤ της οποίας είναι ο μεγάλος μέτοχος, οφείλει να οργανώσει στρατηγική εξόδου από το πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης. Να «ξεφορτω-νεται» σταδιακά ομόλογα (του γερμανικού δημοσίου κυρίως) που έχει αγοράσει μέσα από το πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης. Άρα, η Bundesbank επωμίζεται το βάρος της ουσιαστικής εφαρμογής της απόφασης και καλείται να εκπέμπει αντιφατικό μήνυμα προς τις αγορές, ενώ ήδη έχει τεθεί σε εφαρμογή νέο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης λόγω πανδημίας.

13. Όποιοι εκτιμούν ότι δεν έχει πρακτικές επιπτώσεις η απόφαση ή ότι δεν συμβαίνει τίποτα, δεν έχουν ίσως αξιολογήσει τις χρηματοοικονομικές παραδοχές της απόφασης. Αυτό που έχει συμβεί είναι μια νέα Ντοβίλ, αλλά ευτυχώς οι αγορές έχουν στραμμένη την προσοχή τους τώρα στις παγκόσμιες οικονομικές επιπτώσεις που προκαλεί η πανδημία COVID-19.

Στις 18 Οκτωβρίου 2010, μόλις είχε ξεκινήσει το πρώτο ελληνικό πρόγραμμα στήριξης, ο Πρόεδρος Σαρκοζί και η Καγκελάρια Μέρκελ, στο περιθώριο μιας συνάντησης με τον Πρόεδρο Γέλτσιν στην Ντοβίλ, έκαναν την περιβόητη δήλωση (Franco-German declaration, Deauville, Monday, October 18th, 2010) ότι δεν νοείται οι χώρες της ευρωζώνης να δανειζονται με ίδια επιτόκια. Η κάθε χώρα πρέπει να δανειζεται με βάση τα θεμελιώδη οικονομικά της στοιχεία και τον δικό της κίνδυνο. Δεν μπορεί η Γερμανία να έχει ίδια επιτόκια και ίδιες αποδόσεις με την Ελλάδα. Και τίναξαν στον αέρα το πρώτο ελληνικό πρόγραμμα. Έτσι, η Ελλάδα ουσιαστικά από τον Οκτώβριο του 2010 έως τον Οκτώβριο του 2011 προσπαθούσε να συμφωνήσει με τους εταίρους στο δεύτερο πρόγραμμα στήριξης.

Αυτό που ουσιαστικά λέει το ΓΟΣΔ είναι ότι δεν επιτρέπεται, κατά τη δική του ερμηνεία της ΣΛΕΕ, να γίνεται αυτή η διευκόλυνση στην αναχρηματοδότηση του χρέους των κρατών μελών. Το ΓΟΣΔ θεωρεί ουσιαστικά ότι ο μηχανισμός του PSPP οδηγεί σε τεχνητή αποτίμηση των ομολόγων των κρατών μελών στη δευτερογενή αγορά του QE. Μάλιστα, το ίδιο μπορεί να γίνεται και ως προς τις εμπορικές επιχειρήσεις οι οποίες επιτυγχάνουν χαμηλά επιτόκια δανεισμού, ενώ είναι «ζόμπι». Κατά το ΓΟΣΔ, ο μεγάλος κίνδυνος είναι το τραπεζικό σύστημα. Για να λειτουργεί ο μηχανισμός του QE, τα κράτη εκδίδουν ομόλογα. Οι

εμπορικές τράπεζες των κρατών μελών αγοράζουν τα ομόλογα (πρωτογενής αγορά). Οι εμπορικές τράπεζες των κρατών μελών τα μεταπωλούν στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών. Δηλαδή τα αγοράζουν οι κεντρικές τράπεζες των κρατών μελών. Άρα, το ΓΟΣΔ διαπιστώνει –με βάση τη δική του θεώρηση της νομισματικής και χρηματοπιστωτικής πολιτικής– ότι εκτίθενται πλέον οι κεντρικές τράπεζες σε αυτόν τον όγκο αγορών, ύψους 2,5 τρις., που είναι λογιστικό χρήμα, σε εικονικά χαμηλά επιτόκια, ακόμη και με αρνητικές αποδόσεις και με υποχρέωση διακράτησης έως τη λήξη. Το ΓΟΣΔ κινδυνολογεί και υποθετικά θέτοντας το ερώτημα: Αν έρθει μια νέα νομοθεσία, ενωσιακή, και προβλέψει εκ των υστέρων, ότι το risk sharing των ομολόγων του PSPP γίνεται πλήρες, δηλαδή οι κεντρικές τράπεζες από κοινού έχουν ευθύνη για το βάρος που αναλαμβάνει η κάθε μια από αυτές, τι θα συμβεί (σκέψη 227); Γνωρίζει, όμως, το ΓΟΣΔ ότι κάθε κεντρική τράπεζα αγοράζει πρωτίστως ομόλογα του κράτους της.

Στην πραγματικότητα, το ΓΟΣΔ εκφράζει έντονη δυσπιστία για την ποσοτική χαλάρωση. Θεωρεί ότι η ποσοτική χαλάρωση δίνει πλεονεκτήματα στις οικονομικά πιο αδύναμες και λιγότερο ανταγωνιστικές χώρες μέλη. Για αυτό είχαν ξεκινήσει οι αντιρρήσεις με το OMT (Outright Monetary Transactions) που ήταν πρόγραμμα για τους «κακούς». Ήταν πρόγραμμα μόνο για Ελλάδα, Ιταλία, Ιρλανδία, Κύπρος. Και το OMT δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Είναι θεωρητικό πρόγραμμα, λειτούργησε ως απειλή. Το PSPP, αυτό που εφαρμόζεται, δεν περιλαμβάνει την Ελλάδα. Οι προσφεύγοντες είχαν προσβάλει ενώπιον του ΓΟΣΔ, μεταξύ άλλων, και την πράξη για την επιλεξιμότητα των ελληνικών ομολόγων του 2016, αλλά στην πραγματικότητα δεν κατέστησαν επιλέξιμα τα ελληνικά ομόλογα. Καθίστανται επιλέξιμα τώρα στο Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP).

14. Το βασικό χρηματοοικονομικό επιχείρημα του ΓΟΣΔ είναι, παρότι δεν διατυπώνεται ρητά αλλά υφέρπει, ότι εδώ δεν έχουμε μια πραγματικά δευτερογενή αγορά, έχουμε εικονικώς δευτερογενή αγορά. Ουσιαστικά, λέει το ΓΟΣΔ, είναι πρωτογενής η αγορά μέσω του PSPP. Οι χώρες εκδίδουν τα ομόλογα και οι εμπορικές τράπεζες τους τα αγοράζουν γιατί ξέρουν ότι θα πουλήσουν στο Ευρωσύστημα. Αυτό τον μηχανισμό τον γνωρίζουν οι αγορές, το γνωρίζουν οι πάντες, αυτό φαίνεται στα χαμηλά επιτόκια, τις αρνητικές επιδόσεις, την μακρά διακράτηση και τη μικρή black out period. Δηλαδή την εικονική μεσολάβηση λίγων ημερών, ούτε καν εβδομάδων, μεταξύ έκδοσης πρωτογε-

νούς αγοράς και μεταπώλησης, δηλαδή δευτερογενούς αγοράς.

Το ΓΟΣΔ τελικά λέει (σκέψεις 180 επ., ιδίως σκέψη 2017) ότι δεν παραβιάζεται το άρθρο 123 ΣΛΕΕ, άρα δεν συντελείται νομισματική χρηματοδότηση, αλλά δηλώνει με σαφήνεια ότι γνωρίζει τι ακριβώς συμβαίνει. Κατά το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, αυτά που έλεγε η ΕΚΤ το 2015 έχουν μία λογική, αντιστοιχούν στις εγγυήσεις και τα αντίβαρα που είχαν καταγραφεί στην απόφαση Gauweiler I, όπως ο περιορισμός των αγορών στο 33% κάθε έκδοσης κρατικών ομολόγων και το ελάχιστο επίπεδο πιστοληπτικής ικανότητας που πρέπει να διαθέτει ένα κράτος μέλος προκειμένου να μετάσχει στο πρόγραμμα, εξού ο αποκλεισμός της Ελλάδας. Αλλά τώρα είμαστε στο 2020, λέει το ΓΟΣΔ, το QE εφαρμόζεται πολλά χρόνια, οι όγκοι των συναλλαγών είναι πλέον τεράστιοι, οι περιορισμοί της Gauweiler I έχουν χαλαρώσει, όπως δείχνει η αγορά ομολόγων με αρνητικές αποδόσεις και η διακράτησή τους μέχρι τη λήξη.

15. Αντίκρουση και απάντηση στις χρηματοοικονομικές αναλύσεις και παραδοχές του ΓΟΣΔ είναι εύκολο να δοθεί με βάση τις διεθνώς κρατούσες πρακτικές των κεντρικών τραπεζών. Το ερώτημα είναι πώς και προς ποιον θα δοθεί η απάντηση ώστε να μη διαταραχθεί το θεσμικό οικοδόμημα της ΕΕ. Η συνέχεια θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από το πώς θα φερθεί η Bundesbank μέσα στην ΕΚΤ και το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (σκέψη 235).

Η απόφαση του ΓΟΣΔ είχε βέβαια την «ατυχία» να δημοσιευθεί μετά το ξέσπασμα της πανδημίας και ενώ βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη η οικονομική κρίση που αυτή προκάλεσε διεθνώς. Η ΕΚΤ είχε ανακοινώσει, ήδη πριν την έκδοση της απόφασης του ΓΟΣΔ, το πανδημικό QE, το PEPP, αρχικού ύψους 750 δις ευρώ που γρήγορα επεκτάθηκε στα 1 τρισ. 250 δις. ευρώ, με δυνατότητα συμμετοχής όλων των κρατών μελών της Ευρωζώνης, δηλαδή και της Ελλάδας τα ομόλογα της οποίας δεν ήταν επιλέξιμα στο PSPP. Ο ESM είχε ήδη ανακοινώσει τη χαλάρωση των κριτηρίων για τη χορήγηση προληπτικής πιστωτικής γραμμής, ενώ είχαν εφαρμοστεί οι αυστηρές προϋποθέσεις της αιρεσιμότητας στο τρίτο ελληνικό πρόγραμμα που χρηματοδοτήθηκε με δάνειο από τη νομική οντότητα του ESM.

Εκκρεμούσε η εξειδίκευση των μηχανισμών μέσα από τους οποίους θα χρηματοδοτηθεί η ενίσχυση της πραγματικής οικονομίας των κρατών μελών της ΕΕ προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας. Είχαν ήδη ανακοινωθεί η εφαρμογή

της γενικής ρήτρας διαφυγής από το Σύμφωνο Σταθερότητας και η ουσιαστική απελευθέρωση των κρατικών ενισχύσεων. Είχαν, επίσης, ανακοινωθεί το σχήμα του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, το πρόγραμμα ενίσχυσης της απασχόλησης (SURE), οι πρωτοβουλίες της EIB κ.ο.κ.

Αυτό που συνέβη πολιτικά μετά τη δημοσίευση της απόφασης του ΓΟΣΔ είναι η κοινή γαλλο-γερμανική πρόταση που παρουσίασαν ο Πρόεδρος Macron και η καγκελάρια Μέρκελ στις 18 Μαΐου 2020 για ένα σχέδιο ανάκαμψης από την οικονομική κρίση που προκλήθηκε από την πανδημία Covid-19, ύψους 500 εκατομμυρίων ευρώ που θα χρηματοδοτηθεί με την έκδοση ομολόγων από την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο του πολυετούς δημοσιονομικού προγραμματισμού με εγγύηση τον υφιστάμενο προϋπολογισμό της ΕΕ. Η κοινή δήλωση στην οποία πρωτοστάτησε η γερμανική κυβέρνηση μαζί με τη γαλλική μπορεί να θεωρηθεί ως πρώτη πρακτική αλλά σαφής απάντηση στην απόφαση της BVerfG:

Μια ανάγνωση είναι ότι με αυτήν την πρόταση, γίνεται ένα βήμα μπροστά, προς το λεγόμενο κοινό χρέος και την έκδοση ευρωομολόγων. Πολιτικές και νομικές αντιρρήσεις έχουν ήδη εκφραστεί από κράτη μέλη (Αυστρίας και Ολλανδία) ή στο εσωτερικό της Γερμανίας (για παράδειγμα από τον F. Merz, υποψήφιο για την ηγεσία του CDU και τη διαδοχή της Merkel). Είναι πιθανή μια σχετική συνταγματική προσφυγή στο BVerfG.

Η άλλη ανάγνωση είναι πώς με το σχήμα της πρότασης Merkel - Macron τα οικονομικά και δημοσιονομικά ισχυρά κράτη μέλη της ΕΕ που λειτουργούν ως καθαροί πληρωτές, αποφεύγουν να συνεισφέρουν πρόσθετα κεφάλαια στον προϋπολογισμό της ΕΕ. Επειδή είναι, όμως, προφανείς και επείγουσες οι ανάγκες χρηματοδότησης των κρατών μελών λόγω της πανδημίας, η ΕΕ δανειζεται άμεσα ως οντότητα, όπως η EIB και ο ESM. Τα κράτη μέλη δεν χρειάζεται καν να εγγυηθούν, καθώς ο υπάρχων προϋπολογισμός της ΕΕ λειτουργεί ως εγγύηση. Επομένως, φαίνεται να είναι ένα βήμα προς το κοινό χρέος και το ευρωομόλογο, ενώ είναι πρωτίστως μια μέθοδος αποφυγής πρόσθετων δημοσιονομικών επιβαρύνσεων για τα κράτη μέλη που είναι καθαροί πληρωτές στην ΕΕ. Η γερμανική Κυβέρνηση μπορεί να ισχυριστεί ότι δεν συγκροτείται ή πάντως δεν ενισχύεται η transferunion που ενοχλεί πολούς στη Γερμανία.

Ο θεσμικός συμβολισμός (έκδοση κοινού ευρωπαϊκού χρέους), ωστόσο, μπορεί να θεωρηθεί πιο σημαντικός από την οικονομική ουσία (αποφυγή της αύξησης

των μεταβιβάσεων από τους καθαρούς πληρωτές). Θα δούμε σχετικά σύντομα πώς τοποθετείται απέναντι σε αυτά τα ερωτήματα το ΓΟΣΔ, το οποίο με την απόφαση του της 5.5.2020 θέλησε να εισέλθει στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής, υπό την έννοια της οριοθέτησης και προστασίας του από μια εθνική οπτική γωνία. Αυτό όμως το πεδίο ανήκει κυρίως στις δημοκρατικά νομιμοποιημένες πολιτικές ηγεσίες οι οποίες φέρουν πολιτική ευθύνη και λογοδοτούν.

16. Απολύτως συναφές είναι το ερώτημά αν –με δεδομένο ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση είναι μία διαρκής διακρατική διαπραγμάτευση– ενισχύεται η θέση της γερμανικής Κυβέρνησης με την απόφαση αυτή ή αποδυναμώνεται; Μήπως τώρα η γερμανική Κυβέρνηση, επικαλούμενη το συνταγματικό της Δικαστήριο και τα προβλήματα εσωτερικής συνταγματικής ταυτότητας που αυτό θέτει, γίνει πιο άκαμπτη, πιο πιεστική; Αυτό μπορεί να συμπλέκεται και με τις επόμενες γερμανικές εκλογές, με τη σχέση CDU-CSU, με το ποιος θα είναι ο υποψήφιος καγκελάριος, με το ποια άποψη θα επικρατήσει στη γερμανική Χριστιανοδημοκρατική-Χριστιανοκοινωνιστική παράταξη.

Θυμάμαι πάντα τον Wolfgang Schäuble, που μας έλεγε, πόσες φορές παρέστη στην Καρλσρούη, στο Συνταγματικό Δικαστήριο, για να υπερασπιστεί το ελληνικό πρόγραμμα, προκειμένου να μπορέσει η Γερμανία να συμμετέχει στην εκταμίευση των δόσεων του ελληνικού προγράμματος. Ήδη τονίσθηκε ότι στη μήτρα της αμφισβήτησης αυτής βρίσκεται το πρόγραμμα OMT, το οποίο είχε σχεδιαστεί για τις χώρες του Μνημονίου, δηλαδή για Ελλάδα, Κύπρο, Ιρλανδία, Πορτογαλία. Πριν από το OMT ήταν το πολύ μικρότερο SMP. Τα κέρδη των κεντρικών τραπεζών από τα ελληνικά ομόλογα που περιλαμβάνονται στα χαρτοφυλάκια τους λόγω SMP (και λόγω του επενδυτικού προγράμματος ANFA) επιστρέφονται τώρα στην Ελλάδα για να υποβοηθηθεί η βιωσιμότητα του ελληνικού δημοσίου χρέους.

17. Μήπως, λοιπόν, εάν κινηθεί η διαδικασία επί παραβάσει και σταλεί η προειδοποιητική επιστολή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη Γερμανική Κυβέρνηση και στη συνέχεια η αιτιολογημένη γνώμη και ούτω καθεξής, έρθουμε σε ένα σημείο ισορροπίας; Λέει το ΓΟΣΔ, περιμένω μία νέα αιτιολογία από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Εάν η ΕΚΤ στείλει την πρόσθετη αυτή αιτιολογία έστω προς το Συμβούλιο ως όργανο της

ΕΕ ή προς το άτυπο αλλά ουσιαστικό Eurogroup ή την ανακοινώσει απλώς δημόσια, θα έχει συμμορφωθεί κατά κάποιο τρόπο προς την απόφαση του Γερμανικού Δικαστηρίου, εάν δεν κάνει τίποτα άλλο πλην της εντατικής λειτουργίας του PEPP, θα αρχίσει ίσως να εντείνεται η σύγκρουση, εάν και αυτό θα φανεί αρκετά αργότερα, με την πρώτη δικονομική ευκαιρία. Εάν στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα ζητείται από τη Γερμανία να εξηγήσει γιατί με την απόφαση του το ΓΟΣΔ παραβιάζει το Ενωσιακό Δίκαιο, αρχίζει ίσως η διαδικασία της εξισορρόπησης. Είναι κάτι που πρέπει να το σκεφτεί πάρα πολύ σοβαρά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αλλά και το Συμβούλιο. Τον τελικό έλεγχο όλων των πραγμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση τον έχει άλλωστε πολιτικά και ουσιαστικά το Συμβούλιο και τελικά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, γιατί τα κρίσιμα θέματα αντιμετωπίζονται διακυβερνητικά και μέσα από μία διαπραγμάτευση η οποία είναι βαθιά πολιτική. Δεν μπορεί, συνεπώς, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να μείνει αδιάφορο για το θέμα αυτό. Τα διλήμματα είναι σκληρά και απαιτείται προσοχή και διορατικότητα. Για αυτό αναφέρομαι στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, διότι καλές είναι οι νομικές κινήσεις και οι οικονομικές επιχειρηματολογίες, αλλά εν τέλει το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι ένα ιστορικό στοίχημα και αυτό πρέπει να το θέσουν και να το κερδίσουν αυτοί που ηγούνται μίας Ευρώπης που δοκιμάζεται σε όλα τα πεδία.

18. Η απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου επαγγέλλεται ουσιαστικά μια Ένωση νομισματικά παθητική στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομίας και οικονομικά άνιση στο εσωτερικό της. Αυτή είναι μια αντίληψη επικίνδυνη όχι μόνο οικονομικά, αλλά και κοινωνικά καθώς οι ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι ανασφαλείς, κουρασμένες και απαιτητικές. Είναι μια αντίληψη επικίνδυνη κυρίως πολιτικά καθώς πρώτος στόχος πρέπει να είναι η προστασία της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας απέναντι στις απειλές του εθνικολαϊκισμού, ιδεολογικού, πολιτικού αλλά και οικονομικού.

Με την απόφαση της 5.5.2020 έχει μπει μία νάρκη στα θεμέλια, τα θεσμικά και τα νομισματικά, της ΕΕ και πρέπει να δούμε αν αυτή μπορεί να απασφαλισθεί άμεσα, ώστε να μην υφέρπει δηλητηριάζοντας τη λειτουργία και την προοπτική της Ένωσης.

